

סימן נא: עבודה במחקר על תאי זרע*

- א. הצגת השאלה
ב. נתינת זרע לצרכי מחקר
ג. איסור "לפני עיוור" כשבכל מקרה יהיה איסור ו. סיכום
ד. איסור "לפני עיוור" כשהמכשיל אינו מצווה
ה. צדדים נוספים להתיך

א. הצגת השאלה

אני משמשת כיום בתור אמבריולוגית במעבדת זרע שמנוהלת על פי ההלכה. הציעו לי לעבוד במקום אחר במחקר על תאי זרע. כחלק מהעבודה, עליי לפנות מדי פעם לאנשים שהביעו נכונות לתרום זרע לצרכי המחקר ולבקש מהם לתת זרע למחקר. כמו כן, ייתכן מאוד שבשלב מסוים יהיה עליי לגייס תורמי זרע חדשים. מצד אחד, אני חוששת שבעבודתי החדשה אעבור על איסור של: "לפני עיוור לא תתן מכשול" בהכשלת אנשים בהוצאת זרע לבטלה. מצד שני, אם המחקר יצליח, ייתכן שאוכל לסייע באופן משמעותי בקידום הפוריות בעם ישראל, ועל ידי כך לזכות אנשים רבים בקיום מצוות פרייה ורבייה. האם הדבר מותר?

ב. נתינת זרע לצרכי מחקר

ראשית, יש לדון האם נתינת זרע לצרכי מחקר כרוכה באיסור של הוצאת זרע לבטלה, או שיש היתר בדבר. אמנם מקובל להתיר לתת זרע לצורך בדיקות וטיפולי פוריות בתנאים מסוימים, אבל יש לומר שדווקא שם התירו, מכיוון שמדובר בנתינת זרע לצורך קיום מצוות פרייה ורבייה. לעומת זאת, בנתינת זרע לצורכי מחקר, אף שיתכן שתהיה בכך תועלת עתידית לקיום מצוות פרייה ורבייה, אין הזרע עצמו משמש לקיום המצווה אצל האדם עצמו, אלא רק בעתיד ייתכן ותהיה מכך תועלת לאחרים. אמנם מצאנו שהתירו לתת זרע גם לשם תועלות אחרות שאינן קיום מצוות פרייה ורבייה!

1. הגמרא במסכת יבמות (עו ע"א) דנה באופן של בדיקה על מנת להכשיר אדם לבוא בקהל בקביעה שאיננו כרות שופכה. בדיקה זו כרוכה בהוצאת שכבת זרע:

היכי עבדינן? אמר ליה: מייתינן נהמא חמימא דשערי [מביאים לחם שעורים חם] ומנחינן ליה אבי פוקרי [רש"י: נקב בית הרעי], ומקרי [רואה קרי. רש"י: מחמת חמימות] וחזינן ליה.

* פורסם לראשונה באמונת עתיך 112 (תמוז תשע"ו), עמ' 107-112.

1. ראה גם להלן, סימן נג.

מכאן למד שו"ת שאילת יעבץ (חלק א סימן מג) שמותר להשחית זרע לצורך מצווה, ואפילו ביד, והסכימו איתו העזר מקודש (סימן כג סעיף ב) ושו"ת אחיעזר (חלק ג סימן כד)². אמנם הים של שלמה (יבמות פרק ח סימן טו) כתב שההיתר הוא רק בגרמא כמו שמתואר בגמרא, שכן בהוצאת זרע בידיים רואים מדברי הגמרא שיש חיוב מיתה, וכן פסק שו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק א סימן ע; שם סימן עא; חלק ב סימן טז; שם סימן יח; חלק ג סימן יד), שבהוצאת זרע בידיים יש איסור נפרד של "לא תנאף", שאותו לא התירו לשום צורך. לעומתם, מרן הגר"א י קוק זצ"ל כתב בשו"ת עזרת כהן (סימן לה), שבמקרה שהובא בגמרא ההיתר היה רק בגרמא, כיוון שאין שם צורך להוציא זרע בידיים, אך כאשר לא ניתן להוציא זרע בגרמא, ניתן להתיר את הוצאתו לשם מצווה גם בידיים³.

אך ייתכן שההיתר שם הוא בסופו של דבר לצורך קיום מצוות פרייה ורבייה לאדם עצמו (שהרי אם לא יינשא, לא יוכל לקיים את המצווה), ולכן הוצאת הזרע אינה לבטלה.

2. הגמרא במסכת נדרים (כ"ע"ב) אומרת:

ההיא דאתאי לקמיה דרבי, אמרה לו: רבי, ערכתני לו שלחן והפכנו! אמר לה: בתי, תורה התירתך, ואני מה אעשה לך.

מדבריו של רבי עולה שאף אם הפיכת שולחן אינה הדרך הרגילה של ביאה, הרי שלא ניתן לאסור את הדבר.

התוספות במסכת יבמות (לד ע"ב ד"ה ולא כמעשה) טענו שהביטוי "הפיכת שולחן" כוונתו לביאה שלא כדרכה, והוצאת זרע שלא במקום הרגיל. מתוך כל זה הם הקשו כיצד ייתכן שרבי אמר שהדבר מותר, הרי הגמרא ביבמות (לד ע"ב) אוסרת ביאה שלא כדרכה? בתשובתם הראשונה כתבו התוספות בשם ר"י שמדובר בביאה ללא הוצאת זרע, וכך כתב גם הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כא הלכה ט)⁴. אך בהמשך הוסיפו התוספות:

עוד אמר ר"י: דלא חשוב כמעשה ער ואונן אלא כשמתכוון להשחית זרע ורגיל לעשות כן תמיד, אבל באקראי בעלמא ומתאוה לבוא על אשתו שלא כדרכה – שרי.

הבית יוסף (אבן העזר סימן כה) הביא את דברי ר"י הללו וכתב עליהם שקשה מאוד להתיר דבר כזה, ושומר נפשו ירחק מזה, אבל הרמ"א (שם סעיף ב) הביא גם דעה זו, תוך הוספת: "כל המקדש עצמו במותר לו, קדוש יאמרו לו"⁵.

העזר מקודש (סימן כג סעיף ב) הבין שלדעה זו אין כלל איסור הוצאת זרע לבטלה באופן חד פעמי, ואף על פי שכתב שאין להתיר זאת לכתחילה, יש בזה כ: "תריס לפני הפורענות".

2. אלא שהיתרו שם היה לצורך פרייה ורבייה, ויש מקום לומר שאין זה נקרא לבטלה.

3. אמנם כאן כשדנים באיסור "לפני עיוור" מצד האישה, ייתכן שאף לאוסרים נתינת זרע ביד בכל מקרה לא יהיה איסור של "לפני עיוור", שכן אותם אנשים שפונים אליהם יכולים להוציא זרע באמצעות מכשיר ייעודי, ולא בידיים, שאז ניתן לראות זאת כהוצאה בגרמא.

4. ראה להלן, סימן נב, שהוכחנו שזוהי הגירסה הנכונה ברמב"ם.

5. אמנם ראה להלן, סימן נד, שלמעשה, באופן הרגיל אין לעשות שימוש בהיתר זה, וראה סימן נג, שרק במקרים חריגים יש לסמוך על כך.

לעומת זאת, שו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק א סימן סג ענף ג) הקשה שאם ביאה שלא כדרכה נחשבת להוצאת זרע לבטלה, עליה להיות אסורה אפילו באופן אקראי, ואיך אפשר להתיר פעם אחת לעבור על איסור? לכן הסביר שכל מקום שבו מטרתו של הבעל לקיום מצוות עונה ולשמח את אשתו, אין בכך איסור הוצאת זרע לבטלה. ממילא, אף על פי שהוא מתאוה לבעול שלא כדרכה, הדבר נחשב שיש בזה צורך לחיי הנישואים, ומותר כדי להטעימו טעמא דאיסורא. כל זה באקראי, אך כשהדבר נעשה באופן קבוע, כבר לא ניתן לומר שהוא מתאוה לזה, שכן הנאתו פחותה בכך, וטעמא דאיסורא כבר טעם, וממילא נחשב שכוונתו להוציא זרע ולא לצורך רגיל של חיי הנישואים, וממילא הדבר אסור. כך נראה גם מדברי שו"ת עזרת כהן (סימן לה), שבאופן זה שבו אותה ביאה שלא כדרכה נעשית לצורך "יתובי דעתיה", יש בזה קצת מצווה, וממילא אין זה לבטלה.

3. ספר חסידים כתב (סימן קעו) שמי שמתירא שייכשל חס ושלום באיסור אשת איש או באיסור נידה, מוטב שיוציא זרע לבטלה, ואם כן, אנו רואים שהתירו לו לעבור על איסור הוצאת זרע לבטלה על מנת שלא ייכשל באיסור חמור יותר. דברים אלו הובאו גם להלכה על ידי החלקת מחוקק (סימן כג ס"ק א) והבית שמואל (שם ס"ק א). אך יש לציין שלא מדובר כאן על היתר לעשות זאת, שכן הספר חסידים (ובעקבותיו החלקת מחוקק והבית שמואל) הוסיף, שמי שעושה כן, צריך להתענות או להסתגף על כך. לכן לכאורה נראה שיש כאן איסור, וכוונת הספר חסידים שעדיף לעבור על איסור קל יותר מאשר על איסור חמור יותר. כך גם מדוקדק מלשונו, שלא כתב: "מותר לו להוציא זרע לבטלה", אלא: "טוב לו להוציא זרע לבטלה", כלומר עדיף שיעבור על איסור פחות חמור. אמנם שו"ת עזרת כהן (שם) כתב, שהיות והוא עושה זאת כדי להינצל מעבירה, אין כאן איסור של "לבטלה", שכן גם זה נחשב לצורך, והצורך בכפרה הוא כיוון שנטה אחרי יצרו, וזה מה שגרם לו לכך שלא היה מסוגל להתגבר ולא לעבור על איסור אשת איש או נידה מבלי להוציא זרע⁶.

מהמקורות הנ"ל וממקורות נוספים ניתן לראות שנתינת זרע לתועלת אינה כרוכה באיסור הוצאת זרע לבטלה, גם אם הזרע עצמו אינו משמש לצורך קיום מצוות פרייה ורבייה. אמנם לכאורה הנותן עצמו לא נותן את הזרע למטרת תועלת, אלא לשם רווח כספי⁷, אך מכיוון שיש אפשרות לנתינה לצורך התועלת ולא לצורך הרווח הכספי, שוב אין האישה שמשכנעת את אותו אדם לתת את הזרע, עוברת על איסור של "לפני עיוור".

עדיין יש מקום לבוא ולומר שתועלת עתידית כזו אינה נחשבת לתועלת, כיוון שהיא אינה לפנינו, וכפי שכתב שו"ת נודע ביהודה (תנינא יורה דעה סימן רי) על השאלה האם ניתן להתיר ניתוחי מתים, כיוון שאפשר ללמוד מזה לרפא חולים אחרים באותה מחלה:

ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו, כגון חולה או נפילת גל... אבל בנידון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה, רק שרוצים ללמוד חוכמה זו, אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה, ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור

6. וכן משמע בשו"ת משפטי עוזיאל (אבן העזר סימן מב).

7. דבר שבוודאי לא יכול להיחשב בתור תועלת שמתירה את נתינת הזרע, שכן בתועלת הכוונה תועלת של מצווה כלשהי (וכפי שראינו – היתר נישואים, קיום מצוות עונה, הצלה מאיסורים וכד').

דרבנן, שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות, אם כן, יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת, שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה, ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה... ואם אנו חס ושלום מקלים בדבר זה, אם כן, ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור איברים הפנימיים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך, ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתני, שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמהיר להשיב להקל.

אולם לאחר העיון נראה שיש כאן שני חילוקים מהותיים מאשר נידונו של הנודע ביהודה:

1. מטרת המחקר כאן היא להביא לשיפור הפוריות, ויש כאן הרבה חולים לפנינו בעניין, ואין מדובר כאן בנינוח לצורך חולה עתידי ערטילאי, שלא ברור בכלל אם יעזור.
2. ניתוח מתים הוא דבר אסור, אלא שהעלו צד להקל מצד פיקוח נפש, והנודע ביהודה טען שזה לא נחשב לפיקוח נפש. לעומת זאת, על הצד שנתנית הזרע כאן אינה "לבטלה", אין מדובר באיסור שמתירים לצורך אחר, אלא אין כאן כלל איסור.

לכן נראה שאף על פי שלא נתיר לאדם עצמו לתת זרע לצרכי מחקר, כשמדובר באיסור של "לפני עיוור", יש מקום לצדד להקל שאין כאן איסור, ולהתיר לאישה לעבוד באותו מחקר, אף על פי שחלק מהעבודה היא גם לגרום לאנשים להוציא זרע לצרכי מחקר⁸. מלבד האמור לעיל, נראה לצדד למצוא עוד כמה סניפים להתיר את הדבר (אף שאין אחד מהם עומד בפני עצמו):

ג. איסור "לפני עיוור" כשבכל מקרה יהיה איסור

הגמרא במסכת עבודה זרה (ו ע"ב) אומרת שאיסור "לפני עיוור" קיים דווקא כשהחפץ של האיסור ועושה האיסור נמצאים בשני עברי הנהר, ובלי המכשיל לא הייתה לאדם אפשרות לעבור על האיסור. אבל כשהאיסור נמצא באותו מקום של האדם שנכשל בו, אין המכשיל עובר על "לפני עיוור", כיוון שהנכשל היה יכול להיכשל גם בלי סיועו. אמנם במקרה הנידון התברר שאם אותה עובדת הייתה מסרבת לעבוד באותו מחקר, כנראה שהמחקר היה נסגר, ולא היה אדם אחר שמכשיל את מוציאי הזרע באיסור. בכל זאת ייתכן והוצאת הזרע נחשבת כעבר אחד של הנהר, שהרי אותם אנשים יכולים להוציא זרע לבטלה גם מבלי שאותה עובדת תשכנע אותם להוציא זרע, ומכיוון שמדובר (מן הסתם) באנשים שאינם שומרי מצוות, יש סבירות גבוהה שהם אכן בכל אופן מוציאים זרע לבטלה. אמנם לכאורה אותה עובדת גורמת להם להוציא זרע לבטלה (אם אכן זהו זרע לבטלה) פעמים נוספות, אך עדיין יש למצוא צד להקל בזה משתי סיבות:

1. לדעת ראשונים רבים (רא"ה עבודה זרה ב ע"א; מאירי שם ו ע"א; ריטב"א שם ע"ב), מי שבכל מקרה עובר על איסור, אין איסור להכשיל אותו באותו איסור פעם נוספת⁹. לכן אין איסור למכור

⁸. אחד מגדולי הדור (שחפץ בעילום שמו) עימו התייעצתי בעניין, העלה טעם זה כסברה בלעדית להקל בעניין.

⁹. ראה גם ברכת משה (קונטרס התשובות סימן כא), מחנה חיים (חלק א סימן מה) ונועם (חלק ב עמ' נא).

לגוי עובד עבודה זרה בזמן חגם בהמה, כשיש לו בהמה אחרת שיכול להקריבה לעבודה זרה, למרות שהוא גורם לגוי להקריב את שתי הבהמות ולעבור על איסור כפול.

2. למרות שיש ראשונים שחולקים וסוברים שאף באופן כזה המכשיל עובר על איסור "לפני עיוור" (ראה תוספות עבודה זרה יד ע"ב ד"ה מקום בשם ר' יהודה ותוספות רבנו אלחנן עבודה זרה ו ע"א ד"ה ולא קתני), ייתכן ובהוצאת זרע שתלויה גם בכוחו של האדם, הוצאת הזרע לצורך המחקר תהיה במקום הוצאת זרע לבטלה אחרת של אותו אדם, ולא תגרום לו לאיסור נוסף. אמנם גם כשאין איסור של "לפני עיוור", עדיין קיים איסור מדרבנן של "מסייע ידי עוברי עבירה", כפי שכתבו התוספות (שבת ג ע"א ד"ה בבא) והרא"ש (שבת פרק א סימן א). אולם כתב השפתי כהן (יורה דעה סימן קנא ס"ק ו) שאין איסור מסייע ידי עוברי עבירה במי שמומר לעבור עבירות, ואף על פי שיש חולקים, נראה שניתן לצרף זאת להיתר.

ד. איסור "לפני עיוור" כשהמכשיל אינו מצווה

נחלקו ראשונים אם אישה מצווה באיסור השחתת זרע הבעל. לדעת הרמב"ן (נידה יג ע"א) ועוד ראשונים, גם נשים מצוות על איסור השחתת זרע, אבל לדעת רבנו תם (תוספות יבמות יב ע"ב ד"ה שלוש), כיוון שנשים אינן מצוות על פרייה ורבייה, אין עליהן איסור השחתת זרע¹⁰. נחלקו ראשונים האם נשים מוזהרות להכשיל בלאו שהן אינן מצוות בו (ראה שני פירושים ברמב"ן יבמות פד ע"ב)¹¹.

לפי זה, יש לצרף את הדעה שנשים אינן מוזהרות להשחית זרע, ואין עליהן איסור "לפני עיוור" באיסור שהן אינן מוזהרות עליו, על מנת למצוא עוד צד היתר לעבוד באותו מחקר.

ה. צדדים נוספים להתיר

האישה מסרה שכשתחפש אנשים לצורך המחקר, יהיה לה שיקול דעת למי לפנות. באופן כזה, נראה שעדיף שתפנה לאנשים שאינם יהודים על מנת שייטנו זרע לצורך המחקר, שכן לדעת התוספות (סנהדרין נט ע"ב ד"ה והא), גויים אינם מצווים על איסור הוצאת זרע לבטלה. אף שיש חולקים על כך (ראה משנה למלך מלכים פרק י הלכה ז בדעת הרמב"ן נידה יג ע"א), בוודאי שכשיש אפשרות לפנות לגוי או לישראל, עדיף לפנות לגוי.

עוד נראה למצוא צד להקל יותר, אם במסגרת המחקר ירכשו מכשיר ייעודי להוצאת זרע, על מנת לאפשר לתורמים למחקר להוציא את הזרע באמצעות המכשיר ולא בידיים ממש, דבר שמקל על חומרת האיסור (אף על פי שכאשר הדבר אסור, האיסור קיים גם בהוצאת הזרע באמצעות מכשיר).

ו. סיכום

נראה להתיר לאותה אמבריוולוגית לעבוד במחקר על תאי הזרע, למרות שכחלק מהעבודה

ראיות מראשונים ואחרונים נוספים שסוברים כן.

10. ראה לעיל בהרחבה, סימן נ.

11. וראה עוד שו"ת חתם סופר (חלק ה סימן רב) ושו"ת תורת חסד (חלק ב סימן מה אות ג).

ש א ג ת

ס י מ נ א

כ ה נ

היא צריכה לפנות לתורמי זרע על מנת לבקש מהם לתת מנות זרע למחקר, ואף על פי שיש כאן חשש של הכשלת אותם אנשים באיסורים, מהטעמים הבאים:

1. יש מקום לומר שמכיוון שהם נותנים את הזרע לצורך מחקר ולא לבטלה, אין כאן איסור של הוצאת זרע לבטלה.
2. כיוון שמן הסתם אותם אנשים שנותנים את הזרע, הם בגדר מומרים להוצאת זרע לבטלה, והיו מוציאים זרע בכל מקרה, אין כאן איסור.
3. יש דעות שנשים אינן מצוות על השחתת זרע, ויש דעות שאין איסור "לפני עיוור" חל בנשים באיסור שאינן מצוות עליו.
4. לרווחא דמילתא, יש לומר לאישה שתציע למוציאי הזרע להוציא את הזרע באמצעות מכשיר ולא בידים, וששתדל לפנות לגויים ולא ליהודים.

